BİBLİYOGRAFYA :

Şehabeddin Süleyman, *Abdülhak Hâmid: Hayatı ve Sanatkâr*, İstanbul 1913; Kemal Reşid, *Abdülhak Hâmid-Süleyman Nazif*, İstanbul 1917; Rıza Tevfik, *Abdülhak Hâmid ve Mülâhazât-ı Felsefiyesi*, İstanbul 1918; Ruşen Eşref [Ünaydın], *Diyorlar ki*, İstanbul 1918, s. 7-18; İsmail Habib [Sevük], *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1924, s. 210-238; İsmail Hikmet [Ertaylan], *Türk Edebiyatı Tarihi*, II, Bakü 1925, s. 340-484; a.mlf., *Abdülhak Hâmid*, İstanbul 1932; İbrahim Necmi [Dilmen], *Abdülhak Hâmid ve Eserleri*, İstanbul 1932; Ahmed Cevat [Emre], *Abdülhak Hâmid: Hayatı, Seçme Şiir ve Yazıları*, İstanbul 1937; Orhan Seyfi [Orhon], *Abdülhak Hâmid, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1937; Necip Fazıl Kısakürek, *Abdülhak Hâmid*, Zonguldak 1937; Hıfzı Tevfik Gönensay, *Hâmid-Son Yılları, Şiirleri*, İstanbul 1943; Fevziye Abdullah Tansel, *Husûsî Mektuplarına Göre Nâmık Kemal ve Abdülhak Hâmid*, Ankara 1949; Gündüz Akıncı, *Abdülhak Hâmid Tarhan: Hayatı, Eserleri ve Sanatı*, Ankara 1954; Kaya Bilgegil, *Abdülhak Hâmid'in Şiirlerinde Ledünnî Meselelerden: Allah*, Ankara 1959; A. Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1967, s. 496-595; a.mlf., "ʿAbd al-Ḥaḳḳ Ḥāmid", *EI²* (İng.), I, 61-62; M. Orhan Okay, *Abdülhak Hâmid'in Romantizmi*, Erzurum 1971; Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri, I*, İstanbul 1972, s. 69-77; a.mlf., "Garam'daki Felsefî ve İçtimâî Fikirler", *TDED*, I/3-4 (1946), s. 245-258; a.mlf., "Tabiat Karşısında Abdülhak Hâmid" (I-II), *TDED*, III/3-4 (1949), s. 333-349; IV/3 (1951), s. 167-187; İnci Enginün, *Tanzimat Devrinde Shakespeare Tercümeleri ve Tesiri*, İstanbul 1979, s. 156-202; a.mlf., *Abdülhak Hâmid Tarhan*, Ankara 1986; Ali Nihad Tarlan, "Tanzimat Edebiyatında Hakiki Müceddid", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 597-617; Ö. Faruk Akün, "Abdülhak Hâmid'in Merkad-ı Fâtih'i Ziyaret Manzumesi ve İçindeki Görüşler", *TDED*, VII (1954), s. 61-104; a.mlf., "Abdülhak Hâmid'in Basılı Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler", *TDED*, XV (1967), s. 107-159; Kenan Akyüz, "Finten", *Türkoloji Dergisi*, I, Ankara 1964, s. 15-50; Sabri Esat Siyavuşgil, "Abdülhak Hâmid", *İA*, I, 68-73.

 İNCİ ENGİNÜN

ABDÜLHAK b. MAHYO
(عبدالحق بن محيو)

Benî Merîn kabilesinin reisi ve Merînîler'in kurucusu
(bk. MERÎNÎLER).

ABDÜLHAK MOLLA
(1786-1854)

Hekimbaşı, şair ve edip.

22 Aralık 1786'da İstanbul'da doğdu. Babası Dîvân-ı Hümâyun mensuplarından Mehmed Emin Şükûhî Efendi, annesi Hekimbaşı Büyük Hayrullah Efendi'nin kızı Nefîse Hanım'dır. Süleymaniye Tıp Medresesi'ni bitirerek müderris oldu (1801). Ağabeyi Mustafa Behcet Efendi'nin ilk hekimbaşılığı sırasında saray hekimliğine getirildi. Çeşitli ısrarlara rağmen, ağabeyi yaşının küçüklüğünü öne sürerek Sarây-ı Cedîd'e tayinini uygun görmediği için meslek hayatına Sarây-ı Atîk'te başladı. Bu vazifesine, II. Mahmud tarafından ağabeyi ile Keşan'a sürülünceye kadar devam etti (1821).

Bir yıl kadar devam eden sürgün hayatı, küçük kardeşi Hızır İlyas Efendi'nin aracılığı ile sona erdi ve Sarây-ı Cedîd'e hekim tayin edildi. Bu tarihten sonra çeşitli ilmî pâyeler alarak devlet kademelerinde değişik idarî görevlerde bulundu. Asâkir-i Hassa hekimbaşısı tayin edildiği yıl Selânik (1827), bir yıl sonra Yenişehir **mevleviyet***i, ardından Mekke (1829), üç yıl sonra ise İstanbul pâyeleri verildi. Mustafa Behcet Efendi'nin vefatı üzerine, onun yerine hekimbaşı tayin edildi (15 Nisan 1834). Abdülhak Molla bu sırada Asâkir-i Hassa hekimbaşılığı görevinde bulunuyordu. Üç yıl sonra kendisine Anadolu pâyesi verildi. Aynı yıl hekimbaşılıktan azledildi (1837). Dört yıllık bir aradan sonra Anadolu kazaskeri olduğu gibi yeniden hekimbaşılığa tayin edildi (1841). Beş yıl süren bu görevi sırasında Rumeli kazaskerliğine yükseldi. 1845'te hekimbaşılıktan tekrar azledildi. Daha sonra Meclis-i Maârif-i Umûmiyye reisi oldu (1848). Aynı yıl üçüncü defa hekimbaşı olduysa da bir yıl sonra tekrar azledildi. Bu sırada ikinci defa tayin edildiği Rumeli kazaskerliği görevinde bulunuyordu. 1853'te, Rumeli kazaskerlerinin en eskisine verilen "reîsü'l-ulemâ" unvanını aldı. Bir yıl sonra Bebek'teki yalısında vefat etti (19 Mayıs 1854). Sultan Abdülmecid'in iradesi ile, daha sonra pek çok devlet adamı, âlim ve şairin defnedildiği Divanyolu'ndaki Sultan II. Mahmud Türbesi hazîresine ilk olarak Abdülhak Molla defnedildi.

Abdülhak Molla

Abdülhak Molla, çağdaşlarının ifadesine göre iyi bir tabip, aynı zamanda âlim, edip, şair, güzel konuşan, zarif ve nüktedan bir kimse idi. Bu meziyetleri sebebiyle, daha hekimbaşı olmadan II. Mahmud'un yakın çevresine girmiş ve **musâhib***leri arasında bulunmuştur. Padişahın uzak yakın hemen bütün gezilerine katıldığı gibi, onu birkaç defa da yalısında ağırlamıştı. Cevdet Paşa, gezmeyi pek sevmeyen, hele devlet ileri gelenlerinin yalı ve konaklarını ziyaret etmekten hoşlanmayan Sultan Abdülmecid'in, Abdülhak Molla'nın Bebek'teki yalısına iki defa gittiğini, böylece ona verdiği kıymeti diğer devlet ricaline göstermek istediğini zikreder. Sanat tarihine Hekimbaşılar Yalısı adıyla geçen bu yalı, gerek mimari özelliği, gerek Avrupaî tarzda döşenmiş olması, gerekse sahne olduğu çeşitli olaylar dolayısıyla önemli bir yerdir. 1830'da Yunanistan'ın bağımsızlığını elde etmesi üzerine kurulan Hudut Komisyonu bu yalıda toplanmıştı. İlk sahibi Hekimbaşı Behcet Efendi burada bir botanik bahçesi kurmuş, Mahmud Baba Dergâhı'na kadar uzanan geniş bahçede yetiştirilen meyve ve çiçekler de zamanında çok tanınmıştır.

Abdülhak Molla'nın, devletin maarif politikasını tesbit ve yürütmekle görevli Meclis-i Maârif-i Dâimî'ye uzun yıllar reislik etmesi, ilim ve irfanının bir delili olarak kabul edilmektedir. Şairliği doktorluğu kadar kuvvetli olmamakla birlikte gazel, kıta, beyit olarak pek çok şiiri vardır. Ancak şiirleri bir divan halinde toplanmamıştır. Yalısındaki eczahanesinin kapısına astırdığı, "Ne ararsan bulunur derde devâdan gayri" mısraı halk arasında pek meşhur olmuştur. Şiirlerinden örnekler veren İbnülemin, Keşan'da sürgündeyken bir meddahtan dinlediği hikâyeyi 333 beyit halinde nazmettiğini bildirmektedir.

Abdülhak Molla'nın hekimbaşı olarak tıp tarihinde önemli bir yeri ve çeşitli hizmetleri vardır. Ağabeyisinin tıp eğitiminde yaptığı yenilikleri desteklemiş, ondan sonra Mekteb-i Tıbbiyye nâzırı olarak tıp eğitiminin gelişmesi için çalışmıştır. Anatomi dersinin kadavra üzerinde gösterilmesi için ilk olarak onun özel izin aldığı belirtilmektedir. Meclis-i Tahaffuz (Karantina İdaresi) reisi sıfatıyla salgın hastalıklara karşı karantina teşkilâtını geliştirip yaygınlaştırmış, çiçek aşısı uygulamasını da mecburi hale getirmiştir.

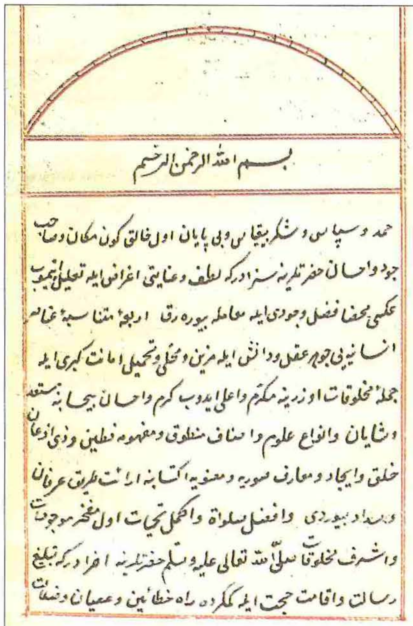
Eserleri. 1. *Târîh-i Livâ.* Sultan II. Mahmud'un, 1828 Rus Muharebesi sırasında, 3 Rebîülevvel 1244-16 Şevval 1245 (13 Eylül 1828-10 Mart 1830) tarihleri arasında, yeni kurduğu süvari birlikleriyle Rami Kışlası'nda ikamet ettiği sırada meydana gelen olayları günlük olarak kaydeden bir eserdir. Yetmiş bir varaktan ibaret müellif nüshası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi İbnülemin Kitapları arasında bulunmaktadır (TY, nr. 2687). Reşat Ekrem Koçu, eseri 14 Şubat 1941'den itibaren on beş tefrika halinde özet olarak *Yeni Sabah* gazetesinde neşretmiştir. **2.** *Rûznâme.* Sultan II. Mahmud'un ölümüne sebep olan hastalık hakkında padişahın hekimi sıfatıyla yazdığı, hastalığın seyri ve kendi müşahedelerini içine alan bir risâledir. İbnülemin, tamamlanmamış olan bu risâlenin, müellifin oğlu Hayrullah Efendi'nin torunu, eski Adliye nâzırlarından İbrâhim Bey'de bulunduğunu bildirmektedir. **3.** *Hezâr Esrâr.* Ağabeyi Mustafa Behcet Efendi'nin yazmaya başladığı bu eser, eski tıbba dair çoğu folklorik mahiyette bilgileri ve bazı ilâç formüllerini ihtiva etmektedir. Eseri 850. maddeden itibaren Abdülhak Molla yazmaya devam etmiş, ancak o da bitirememiştir. Daha sonra oğlu Hayrullah Efendi tarafından 1000 madde olarak tamamlanan eser 1285'te yayımlanmıştır. Eserin taşbaskısı olarak yapılmış tarihsiz bir neşri daha vardır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY, nr. 4209), 1243 tarihli müellif nüshası olduğu belirtilen ve Abdülhak Molla adına kayıtlı olan *Makāle fî emrâzi'l-firengiyye* adlı risâle ise ağabeyi Mustafa Behcet Efendi'ye aittir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hızır İlyas, *Vekāyi-i Letâif-i Enderûn*, İstanbul 1276, s. 222, ayrıca bk. *Fihrist*; Cevdet Paşa, *Tezâkir* (nşr. M. Cavid Baysun), Ankara 1960, II, 36; 1967, IV, 37, 40, 45, 71; *Sicill-i Osmânî*, III, 301; *Osmanlı Müellifleri*, III, 51, 185; Babinger (Üçok), s. 381, dipnot 4; İbnülemin, *Son Asır Türk Şâirleri*, I, 1-6; Özege, *Katalog*, II, 553; Bedii N. Şehsuvaroğlu–Ayşegül Erdemir Demirhan–Gönül Güreşsever, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984, s. 154, 177; *Takvîm-i Vekāyi'*, nr. 81, 5 Zilhicce 1249; Feridun N. Uzluk, "Hekimbaşı Yalısı", *VD*, IX (1971), s. 251-259; A. Demirhan, "Ondokuzuncu Yüzyılda Üç Ünlü Türk Hekimi ve Bazı Belgeler", *Tıp Fakültesi Mecmuası*, sy. 46, İstanbul 1983, s. 199-205; Arslan Terzioğlu, "Hekimbaşı Abdülhak Molla", *Bifaskop*, sy. 14, İstanbul 1984; *TA*, I, 43; Sermet Muhtar Alus, "Bebek'de Hekimbaşı Yalısı", *İst. A*, V, 2334-2336.

 AYŞEGÜL DEMİRHAN ERDEMİR

Abdülhak Molla'nın *Târîh-i Livâ* adlı eserinden bir sayfa (İÜ Ktp., TY, nr. 2687, vr. 1ᵇ)

بسم الله الرحمن الرحيم

ABDÜLHAK ŞİNASİ HİSAR

(bk. HİSAR, Abdülhak Şinasi).

ABDÜLHAKİM ARVÂSÎ

(1865-1943)

Nakşibendî-Hâlidî şeyhi.

Van'ın Başkale kazasında doğdu. Babası Seyyid Mustafa Efendi'dir. Soyu anne tarafından Abdülkādir-i Geylânî'ye ulaşır. Hülâgû Bağdat'ı istilâ ettiğinde (1258) Musul'a hicret eden ataları daha sonra Urfa ve Bitlis'e, oradan da Mısır'a gitmişlerdi. Ailenin büyük oğlu Molla Muhammed bir süre sonra Van'a gelip şehrin güneyinde yüksek dağlar arasında bir köy kurmuş, bu köyde büyük bir dergâh ve iki katlı bir cami inşa ederek oraya Arvas adını vermişti. Kādirî tarikatına mensup olarak faaliyet gösteren ve "Arvas seyyidleri" diye tanınan aile, altı yüz elli yıl varlığını devam ettirerek bugüne ulaşmıştır.

Abdülhakim Arvâsî, ibtidâî ve rüşdiyeyi Başkale'de okudu. Daha sonra Irak'ın çeşitli bölgelerindeki tanınmış âlimlerden icâzet alarak Başkale'ye döndü (1882). Kendisine miras kalan servetle bir medrese yaptırdı ve zengin bir kütüphane kurdu. Bu medresede yirmi yıla yakın ders okuttu. 1880 yılında intisap ettiği Hâlidiyye tarikatı şeyhlerinden Seyyid Fehim'den Nakşibendiyye, Kübreviyye, Sühreverdiyye, Kādiriyye ve Çiştiyye tarikatlarından **hilâfet*** aldı (1889). Tarikat silsilesi Seyyid Fehim, Seyyid Tâhâ vasıtasıyla Nakşibendiyye'nin Hâlidiyye kolunun kurucusu Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye ulaşır.

Abdülhakim Arvâsî, I. Dünya Savaşı'nın başlarında Ruslar'ın Başkale'yi istilâ etmesi ve Ermeniler'in silâhlanarak müslüman halkın mallarını yağmalamaya başlamaları üzerine, hükümetin emriyle, yüz elli kişilik ailesiyle birlikte daha emin bir yere göç etmek zorunda kaldı. Bağdat'a yerleşmek amacıyla yola çıkan aile, Revândiz-Erbil yoluyla Musul'a ulaştı. Burada iki yıla yakın bir süre kaldı. İngilizler Bağdat'ı işgal edince oraya gidemeyip ailesinden sağ kalan altmış altı kişiyle birlikte Adana'ya geldi. Adana'nın da düşman eline geçmesi ihtimaline karşı Eskişehir'e göç etti. Nisan 1919'da İstanbul'a geldi. Bir süre Evkaf Nezâreti'nce Eyüp'teki Yazılı Medrese'de misafir edildikten sonra yine Eyüp'teki Kâşgarî Dergâhı şeyhliğine tayin edildi (Ekim 1919). Medresetü'l-mütehassisîn'de tasavvuf tarihi dersi okuttu. Dergâh şeyhliğinin yanı sıra ayrıca Kâşgarî Camii'nin imamlık ve vâizlik görevi de kendisine verildi. Tekkeler kapatılana kadar bu görevlere devam etti. Daha sonra tarikat faaliyetlerini bırakarak eve dönüştürdüğü dergâh binasında tasavvufî sohbetlerle meşgul oldu. Menemen hadisesi (Aralık 1930) ile alâkalı görülerek tutuklandı ve Menemen'e gönderildi. Ancak olayla ilgisi olmadığı anlaşıldı. Soyadı kanunu kabul edilince Üçışık soyadını aldı. Beyoğlu Ağa Camii ve Beyazıt Camii'nde dersler verdi. Cumhuriyet döneminin önemli fikir ve sanat adamlarından Necip Fazıl Kısakürek'in kendisiyle tanışıp sohbetlerinde bulunması, aydın çevrelerde de tanınmasını sağladı. Eylül 1943'te sıkıyönetimin emriyle İzmir'e gönderildi. Bir süre sonra Ankara'ya gitmesine izin verildi. 27 Kasım 1943'te vefat etti. Kabri Ankara'da Bağlum Mezarlığı'ndadır.

Eserleri. 1. *Râbıta-i Şerîfe* (İstanbul 1341; "Mübtedîler için tarîkat-ı Nakşibendiyye'nin âdâbını mübeyyin bir mektup sûreti" adlı ilâve ile birlikte 2. baskısı, İstanbul 1342). **Râbıta***'nın mahiyeti ve uygulaması hakkında özlü bilgiler veren eser, Necip Fazıl Kısakürek tarafından sadeleştirilerek yayım-